

Мр Александра Смирнов-Бркић
Филозофски факултет у Новом Саду

Тема такмичења из историје
2012/2013. година

КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ
(306–337)

Део I

ЖИВОТ И ВЛАДАВИНА КОНСТАНТИНА ВЕЛИКОГ

Константиново порекло – Диоклецијан и прва тетрархија – Велики прогон хришћана – Константинов успон – Галеријев едикт о толеранцији – Битка на Мулвијском мосту – Милански едикт – Донатистички спор – Ратови са Лицинијем – Први васељенски сабор и аријанство – Константинопољ – Константинове реформе – Константинове последње године

Део II

ТЕРИТОРИЈА ДАНАШЊЕ СРБИЈЕ У ВРЕМЕ КОНСТАНТИНА ВЕЛИКОГ

Реформе римске провинцијске управе у доба тетрархије – Рано хришћанство на територији данашње Србије – Проблем аријанства

Део III

ИЗВОДИ ИЗ ИЗВОРА

Страдање Иринеја Сирмијског – Опис битке код Мулвијског моста – Галеријев едикт о толеранцији – Милански едикт

КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ (306–337)

Novator et turbator omnium rerum

По речима цара Јулијана Отпадника (361–363)
Константин Велики је био „иноватор и иницијатор
свих преврата“.

Константин Велики

Део I

ЖИВОТ И ВЛАДАВИНА КОНСТАНИНА ВЕЛИКОГ

Константиново порекло

Флавије Константин рођен је вероватно у Медијани (данас Брзи Брод), раскошном предграђу римског града Наиса (данас Ниш) у провинцији Горњој Мезији. Неколико античких натписа говоре да је Константин рођен 27. фебруара, али година рођења није назначена. На основу податка црквеног писца Еузебија (или Евсевија) Цезарејског да је Константин започео своју владавину са онолико година колико је Александар Велики (356–323. пре н. е.) имао када је умро, изводи се закључак да је Константин рођен око 273. године, у време владавине још једног у низу илирских војничких царева, Аурелијана (270–275).

Од времена династије Севера (193–235) право на царски престо није више било доступно само аристократији, већ су и људи скромног порекла могли да стекну висок положај у држави захваљујући војним успесима. Константинов отац био је један од тих људи. Флавије Констанције са надимком Хлор (лат. = бледи) био је родом из **Илирика**.* Констанцијева мајка Клаудија наводно је била братаница славног римског цара Клаудија II Готског (268–270). Констанције је почео као *протектор* (члан елитне царске гарде), али је као успешан војник догурао до ранга управника провинције Далмације.

Константинова мајка Хелена била је ниског порекла, родом из малоазијског града Дрепанума (село Херсек у Турској). Радила је као собарица или крчмарица у једном од стајалишта на римским путевима. Иако се у већини извора она представља као **конкубина*** Констанција Хлора, мањи број историчара сматра да је Константинов отац са њом ступио у легалан брак, те да му

Илирик је област која је добила име по Илирима, старом народу који су Римљани упознали када су освајали области северног Балкана, између Јадрана и Саве и Дунава.

Конкубинат (лат. *concubinatus*), посебан облик брачне везе у старом Риму са особама без пуних грађанских права. Конкубинат супружнике није обавезивао на верност и дељење имовине. Јачањем хришћанства конкубинат се изједначаје са развратом, чак се против њега уводе и казнене мере.

је била законита жена, која му је подарила законитог сина – Константина.

С обзиром на очеву каријеру Константин је стекао војно образовање, а књижевно је био слабије образован. За време његовог детињства дешавале су се велике промене у држави. Римско царство је у 3. веку запало у једну од највећих криза до тада. За само пола века на римском престолу сменило се преко 30 царева и велики број узурпатора. Државу су разарали грађански ратови, варвари су нападали незбринуте границе, избила је страховита економска криза и са њом повезано сиромаштво, епидемије, пад културе и градског живота, пораст цена и криминала. За то време на Истоку су Римљани поново добили моћног непријатеља у обновљеном Персијском царству династије Сасанида.

До стабилизације прилика у држави долази под царем Диоклецијаном (284–305) и тај период био је прекретница у историји Римског царства, али и у животу Константина Великог.

↑ Констанције Хлор

Диоклецијан и увођење тетрархије

Царство је из кризе извео војник по имену Диокле, пореклом из сељачке породице из провинције Далмација. Диокле се уздигао од обичног војника до војног заповедника провинције, затим заповедника царске телесне гарде, па све до конзула. Војска га је 284. године прогласила за цара Истока. Диокле је после победе над западним царем Карином (283–285), у бици код данашње реке Мораве, постао самосталан владар под именом Диоклецијан чиме је своје илирско име приближио римским именима.

Диоклецијан је употребио искуство својих претходника и одлучио да реши кризу у коју је Царство запало. Два кључна проблема били су чести варварски упади и још чешће узурпације престола. Један цар није могао решити све проблеме самостално. Диоклецијан је увидео да су му потребни одани сарадници са којима би поделио терет владавине. Како није имао мушког наследника, окренуо се својим војничким друговима и земљацима. Тако је најпре илирског официра Максимијана усвојио као сина и званично прогласио савладарем лета 285. године.

Од Диоклецијанове владавине цар постаје апсолутни господар (*dominus*) свих својих поданика без обзира на њихов положај. Сенат значајно губи утицај, а царева реч постаје закон. Јупитер је проглашен за божанског оца и заштитника Диоклецијана, а Херкул за Максимијановог. Пред царем поданици су морали да падају ничице као пред богом. Промењен је и дворски церемонијал. Цареви почињу да се облаче у стилу источњачких владара у раскошне хаљине са дијадемом на глави, огрнути у пурпурни плашт, који постаје симбол царског достојанства. Тиме је коначно

↑ Диоклецијан

раскинуто са принципатом, у коме је римска држава барем формално тежила очувању републиканских начела, те је римски цар сматран најбољим изабраним, коме је додељена част да први говори у Сенату (*princeps senatus*). Са Диоклецијаном је отпочео нови државни поредак у историји означен као **ДОМИНАТ**.

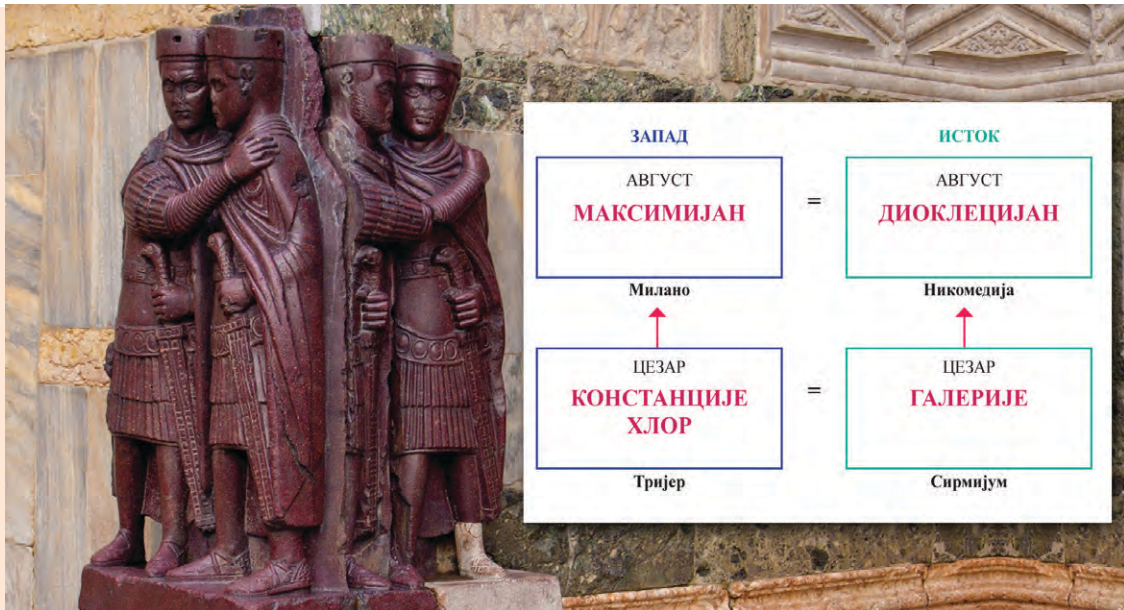
Отприлике у време када је Диоклецијан увео систем двојне владе, Констанције Хлор је унапређен у генерала на Рајни под врховном командом цара Максимијана. Диоклецијан се повукао у Сирмијум где се посветио административним реформама Царства. Ради боље контроле над провинцијама и посебно због спречавања побуна и узурпација одвојена је цивилна од војне власти, те управник провинције није више био и врховни командант њених легија. Извршена је и реформа војске како би се повећао њен учинак с обзиром на све чешће нападе на границе. Војска на границама је постала стајаћа (**ГРАНИЧАРИ** – лат. *limitanei*), а од најбољих војника створене су покретне јединице које су се могле пребацивати на ратишта по потреби. Одбрана граница постала је гушћа, а саграђена су и нова утврђења са предутврђењима на супротној страни лимеса.

Административно, Диоклецијан је започео реорганизацију Царства уситњавањем провинција, које су груписане у 12 већих управних јединица **ДИЈАЦЕЗА**. Такође, побољшао је чистоћу новца. Мање ковнице су затворене, а признате су само царске ковнице новца. На тај начин је контролисан квалитет новца. Порез за одржавање војске није више теретио само пограничне области, већ је проширен на цело Царство. Порез се могао плаћати у роби уместо у новцу, чиме је обезбеђено редовно издржавање војске.

Савременицима је изгледало као да се ситуација у држави поправља. Цареви су били пријатељи, успешно су ратовали и бранили границе. Ипак, Диоклецијан свестан да Персија јача, да Египат тоне у пропаст под налетима нубијских пљачкаша, да Британију још увек држи узурпатор и да Бербери пљачкају царске поседе у северној Африци, одлучио се на још једну поделу власти. Нови поредак објављен је 1. марта 293. када су Диоклецијан у Сирмијуму, а Максимијан у Милану крунисали двојицу својих илирских сабораца за своје синове и савладаре давши им титуле цезара. Титуле су припале Констанцију Хлору и Галерију. Систем двојне владе претворен је у четворовлашће или **ТЕТРАРХИЈУ** (грч. *тетра* = четири; *археин* = владати), што је подразумевало да државом владају четири цара, два старија по положају, са титулом августа, и два млађа, са титулом цезара. Диоклецијан је систем тетрархије замислио тако да старији августии владају 20 година, а потом добровољно предају власт млађим цезарима. Диоклецијан је владао Тракијом, Малом Азијом, Блиским истоком и Египтом, са престоницом у Никомедији. Његов цезар Галерије добио је управу над Илириком и дунавским лимесом, са престоницом

најпре у Сирмијуму. Максимијан је управљао Италијом са провинцијама северне Африке (осим Египта), а столовао је у Милану. Његов цезар Констанције био је владар Галије, Шпаније и Британије са престоницом у Тријеру.

Према замисли Диоклецијана требало је да се тетрарси повежу у царску породицу, те су ступили у политичке бракове. Галерије је морао да се разведе од своје жене и да се ожени Валеријом, Диоклецијановом ћерком, а Констанције Хлор напушта Константинову мајку Хелену и ступа у брак са Максимијановом ћерком Теодором. Осим што су постали царски синови и зетови, прихватили су и царску идеологију. Како је Диоклецијан био син Јупитера, тако је Галерије постао Јупитеров унук, а Констанције потомак Херкула. У свим званичним документима величано је јединство тетрархије, што је лепо приказано на чувеној порфирној скулптури узиданој у зид Цркве Св. Марка у Венецији, која показује августе како грле своје цезаре.

Приказ тетрархије из Венеције

Схема Тетрархија

Систем тетрархије није предвиђао да се власт наслеђује у породици, већ да се најспособније личности уводе у поделу власти. Диоклецијан је саветовао или захтевао од Констанција и Максимијана да пошаљу своје синове на обуку, па је Константина отац послао на Диоклецијанов двор да се учи војним и државним пословима. Према мишљењу историчара, Константиново слање Диоклецијану било је у ствари вид талаштва којим се осигуровала очева лојалност. После тога отац и син неће се видети више од деценије. У том периоду одвојености порасла је слава и утицај обојице.

У наредним годинама тетрарси су успешно ратовали и бранили своје домене, а Константин је пратио Диоклецијана. Тако је за време побуне у Египту учествовао у славној експедицији заузимања Александрије. Потом је пратио Галерија на његовом походу против персијског цара, када је заузета персијска престоница на Еуфрату Ктесифон. Константин се истакао на овом походу и зато је унапређен у војног трибуна прве класе.

Према писаним изворима, Константинов успех и популарност изазвали су Галеријеву љубомуру. Наводи се да је Галерије неколико пута покушао да доведе Константина у животну опасност. Наводно, Галерије је натерао Константина да учествује у војној вежби са дивљим зверима, али је Константин лавове побио и бацио их пред Галеријеве ноге. Потом је послао Константина у опасан поход против Сармата, у мочварне непријатељске територије, али је Константин поново успешно извршио задатак и постао још популарнији међу војницима. Овакве врсте књижевних преувеличавања догађаја из живота значајних личности, типичне су за биографије.

Велики прогон хришћана

У 3. веку број хришћана се знатно увећао нарочито на истоку Царства. Диоклецијан је и сам поставио хришћане на високе положаје, а његова ћерка и супруга биле су симпатизери хришћанства. Политички Диоклецијан је тежио обнови старог римског култа, јер су Римљани веровали да задовољење римских богова путем приношења жртава, одржавања и подизања храмова обезбеђује успех и благостање државе, па су неки кризу у којој се држава нашла приписивали запостављању старих римских богова. Док су тетрарси градили и украшавали паганске храмове и одржавали паганске церемоније, почели су да увиђају да су многи становници Царства прешли у друге вере, од којих су најпопуларнији били источњачки култови митраизам и хришћанство. Политеистичке религије нису представљале проблем царској религијској политици, јер се њихови поклоници нису супротстављали поштовању римских ритуала и често су стапали своје богове са римским према сличности функција (египатска Изида је прихваћена као римска Венера, персијски Митра као Сол). Сасвим је другачија била ситуација са хришћанством. Хришћани су одбијали да учествују у паганским ритуалима и прогласили су свог бога за јединог правог бога.

Извори наводе неколико инцидената са хришћанима који су уверили Диоклецијана да они могу представљати проблем царској власти. Најпознатији случај десио се управо на Диоклецијановом двору после поменутог успешног похода против

Персијанаца. Када су Диоклецијан и Галерије хтели да прославе победу, приредили су харуспиције. То је био прастари начин прорицања који су Римљани преузели од Етрураца у далекој прошлости, а по ком је врач прегледао изнутрице жртвованих животиња како би видео будућност. Знакова није било. Врач је изјавио да не може да добије пророчанство од богова, јер га ометају присутни хришћани. Диоклецијан је наредио да ови хришћани принесу жртве или буду јавно бичевани. Уједно је наредио да се у војсци отпусте сви који одбију приношење жртава. Помињу се и други случајеви када су војници хришћани одбијали да служе у римској војсци, јер се то косило са њиховим верским уверењима.

За све поменуте догађаје извори су нам црквени писци, па се не може са сигурношћу утврдити њихова основаност, али сигурно је да су неки хришћански поступци утицали на Диоклецијана да изгради мишљење о хришћанима као претњи стабилности и јединству Царства. После консултација са својим савладарима и саветницима, Диоклецијан фебруара 303. издаје први од четири едикта против хришћана. По свом обиму и суровости то је било најжешће гоњење у коме је римска држава покренула све своје институције да би искоренила и уништила ову веру. Зато је овај прогон хришћана познат под називом Велики прогон. Треба нагласити да нису само хришћани били на удару. У Царству је било распрострањено и **манихејство*** против ког је још 302. године Диоклецијан издао проглас којим се наређује да се њихове вође живе спале са светим списима, а верници да се или погубе или пошаљу на рад у каменоломе, а сва њихова имовина да се заплени.

Диоклецијанови едикти против хришћана налагали су да се поруше хришћанске цркве, униште хришћански списи и забране окупљања верника. Такође, хришћанима је одузето право да се жале суду, што је значило да се су стављени ван закона. Четврти едикт издат почетком 304. године наређивао је да сви римски грађани на јавном месту принесу жртву римским боговима за шта би добили потврду од државних чиновника. Многи су одбијали да се покоре, али било је и тзв. „палих“ који су се одрекли вере да би спасли живот. Казне су биле различите, од одсецања главе, печења на металној решетки, бацања зверима, изглађивања, спаљивања живих до черечења. По неким изворима Диоклецијан је захтевао да се наредбе едикта спроводе без крвопролића, али су локалне судије занемаривале ово наређење и често изрицале смртну казну. Према хришћанској традицији наводе се десетине имена и исто толико безимених хришћана који су страдали у Диоклецијановом прогону. Познатији мученици овог прогона, проглашени касније за свеце, били су заповедник тебанске легије Маврикије, војник царске гарде Георгије (у српској цркви поштован као Св. Ђорђе), начелник царске гарде Себастијан, епископ Климент Анкирски, Димитрије Солунски и многи други.

Манихејство – следбеници персијског пророка Манија, који је настајао да учења Заратустре, Буде и Христа укључи у јединствен верски систем.

На Западу је ситуација била другачија. У домену Констанција и Максимијана нису забележена мучења, углавном је уништавана хришћанска имовина. Највише су страдале области под Галеријевом и Диоклецијановом контролом, где је и било највише хришћана.

Константинов успон

Галеријева глава из Гамзиграда

На 20-годишњицу своје владавине Диоклецијан је донео одлуку да се старији цареви повуку са власти и да их наследе њихови цезари. Тако је 1. маја 305. свечано објављено да Диоклецијан и Максимијан абдицирају и предају титуле августа Констанцију и Галерију. Такође је требало изабрати нове цезаре. Како наводи савременик, хришћански писац Лактанције: „Сви су гледали Константина... Остарели Диоклецијан са сузама се обрати војницима: он је слаб, тражи одмор после напора, предаје власт снажнијима, предлаже нове цезаре... Тада наједном прогласе за цезаре Севера и Максимијана. Сви занемели“. Галерије је претходно убедио августе да признају његове земљаке и ратне другове за нове цезаре. Овом одлуком су из наследства изостављени Констанцијев син Константин и Максимијанов син Максенције.

Немоћан против Галеријевих источних снага, Констанције допушта да му син буде изостављен из друге тетрархије и да остане у надлежности Галерија на никомедијском двору. Константинов боравак на Галеријевом двору био је нека врста заточеништва. Он није могао да напусти град без дозволе цара, а Галерије је избегавао да Константину допусти да оде, иако је његов отац неколико пута тражио да му пошаље сина. Ипак, једне вечери, после дуже пијанке, Константин је успео да наговори Галерија да му дозволи да оде код оца и не чекајући да се Галерије отрезни оседлао је коња и избегавајући главне путеве, прејашао Малу Азију и Балкан да би стигао до очевих поседа. Отац му се управо спремао у рат против племена Пикта, који су нападали римску границу у Британији. После успешног похода Констанције Хлор подлеже болести и 25. јула 306. умире у Еборакуму (данас Јорк).

Војно руководство очевих легија једногласно проглашава Константина за августа. Констанције је из брака са Теодором имао шесторо деце: синове Флавија Далмација, Јулија Констанција и Ханибалијана и три ћерке Констанцију, Анастасију и Еутропију. Синови из овог брака били су сви малолетни, тако да је Константин био логичан избор. Али, иако му је оденут пурпур, Константин се одлучио за стрпљиву и мудру политику према Галерију, који је требало да га призна за савладара. Константин шаље Галерију преко гласника, како је то било уобичајено, свој портрет у пурпурној тоги и скромно тражи признање. Према изворима

Галерије је побеснео када је чуо вест, али није смео да се упусти у грађански рат против Константина, јер је овај сада располагао значајним војним одредима Запада. Зато Галерије признаје Константина само за цезара, а август постаје претходно постављени Север. Константин није хтео сукоб и прихватио је Галеријеву одлуку, а затим је кренуо у рат против Франака на рајнској граници. У међувремену се оженио Минервином, која је умрла убрзо по рођењу њиховог сина Криспа.

Ситуација у држави се компликује када 307. године у Риму преторијанска гарда диже побуну. Они су довели на власт човека који је живео у вили у предграђу Рима, Галеријевог зета и сина бившег августа Максимијана – Максенција. Максенције је искористио незадовољство деградиране преторијанске гарде, која је била спремна да подржи сваког ко понуди позамашну суму. Стари Максимијан поново се активирао и придружио сину. Галерије је свог зета сматрао недостојним престола, те шаље Севера да га протера из Рима. Север са великом армијом састављеном од дунавских легија креће ка Италији. Међутим, овим легијама је некада командовао стари Максимијан, који је успео да их наговори да се окрену против Севера и он је убрзо уклоњен. Гневни Галерије лично креће у осветнички рат на Рим. Ипак, стари и искусни Максимијан припремио је терен и Галерије је наишао на јак отпор у Италији, те му је требало доста времена да се пробије до Рима. Његова војска није била довољно јака да освоји огроман и добро утврђен град какав је био Рим. После дуге опсаде Галерије је морао да се повуче и да окрене војску назад. Све време Галеријевог боравака у Италији Константин се није мешао.

У међувремену покварили су се односи између Максимијана и Максенција, и чак је дошло до отвореног сукоба у јавности када је отац покушао да стргне сину пурпурни плашт. Лакомислени Максенције умислио је да је он заслужан за победе над Севером и Галеријем, те је одлучио да се отараси очевог присуства и преторијанци избацују старог цара из Италије. Разочаран синовљевим држањем, стари Максимијан одлази код Константина и тражи уточиште. Константин га са царским почастима дочекује, али заузврат тражи титулу августа. Константинов и Максимијанов договор учвршћен је браком Константина са Максимијановом ћерком Фаустом. У Арлу Константин прихвата из руку свога таста достојанство августа.

Да би се разрешила замршена политичка ситуација, Галерије позива Диоклецијана да још једном узме кормило Царства. У близини данашњег Беча, у месту Карнунтум (данас Сент Петронел) одржан је састанак 308. године, којим је председавао Диоклецијан. Стари цар је изјавио да се он неопозиво повукао са власти и предложио Максимијану да учини исто. Договорено је да се Константин призна само за цезара, а да место августа

↑ Лициније

Запада заузме Галеријев земљак, ратни друг и угледан војсковођа – Лициније, иако он претходно није био цезар. Тако је створена трећа тетрархија, коју су чинили август Галерије и Лициније и цезари Константин и Максимин Даја. Максенције није признат.

Састанак у Карнунтуму је само продубио незадовољство на више страна. Константин је уназађен, Максенције је проглашен за узурпатора, а Даја је као постојећи цезар заобиђен у унапређењу у августа. Константин је одбио да се повинује Карнунтумском споразуму, а Даја ће се 310. самостално прогласити за августа. Тако је у једном тренутку Римско царство истовремено имало петорицу царева са титулом августа: Галерија, Лицинија, Дају, Константина и Максенција.

Иако се после Карнунтума Максимијан поново повукао са власти, он то није искрено желео, те ће тражити начина да заузме Константиново место. Прилику је угледао када је Константин морао да оде у одбрану северне границе. Тада је Максимијан раширио причу да је Константин погинуо у походу и припремао је своје поновно проглашење за августа подмићујући војнике великим сумама новца. Када је чуо шта се догодило, Константин је одмах прекинуо поход и кренуо назад. Максимијан је побегао у луку Масилију (данас Марсеј) планирајући да се удаљи морем. Међутим, Константин је опсео луку и Максимијан је испоручен. Према неким изворима Константин га је натерао на самоубиство, а према другим он га је најпре поштедео, али је Максимијан ускоро почео да кује заверу против Константина у коју је увукао и своју ћерку, Константинову жену. Тражио је од Фаусте да уреди да Константин остане сам у спаваоници без страже. Она је рекла оцу да ће то учинити, али је мужа обавестила о свему. Максимијан је ухваћен на делу у покушају убиства зета. Тада му је Константин дозволио да изабере смрт какву жели.

Изненађујуће, после убиства Максимијана Максенције преузима улогу брижног сина и иако је лично оца протерао из Италије, проглашава Константина за непријатеља римског народа и руши споменике са Константиновим именом по Италији. Константин је знао да је рат са Максенцијем неизбежан.

Галеријев едикт о толеранцији 311. године

Хришћански писци представљају Галерија као највећег непријатеља хришћанства, који је стајао иза свих прогона из доба тетрархије, а Диоклецијана као „бедног и изнемоглог старца“ којим манипулише његов зет. Познато је да је Галеријева мајка Ромула била паганска свештеница у Дакији, те је могуће да је она утицала на сина да прогони хришћане. Црквени писац Лактанције у свом делу *О смрти прогонитеља* тврди да је Галерија као и све

друге прогонитеље хришћана стигла Божја казна, те да је умро од страшне болести која га је споро и мучно убијала и да је због тога издао едикт којим се признаје хришћанство. Дана 30. априла 311. у Сердики (данашњој Софији), неколико дана уочи своје смрти, Галерије је издао едикт о верској толеранцији намењен првенствено хришћанима које и том приликом критикује да су се одметнули од вере својих предака. Неки сматрају да је то урадио из сујеверја како му се хришћански Бог не би осветио за злодела против хришћана, јер на крају едикта он тражи од хришћана да се моле за њега. Овај едикт су потписали Константин, Лициније и Максимин Даја.

Разлози ове промене Галеријеве верске политике различито се тумаче. Јасно је да је прича о Божјој казни требало да буде опомена свима који су били против хришћана. Други пак сматрају Галеријеву промену последицом политичких фактора, јер су хришћани постали важан политички чинилац у Царству. Галеријев едикт је документ од историјског значаја, јер се њиме опозива вековна римска верска политика према хришћанима и признаје неуспех Великог прогона.

Битка на Мулвијском мосту

После Галеријеве смрти Лициније је, као најстарији август, поделио власт над источним делом Царства са цезаром Дајом коме су припали Египат, Левант и Мала Азија. Даја није хтео да објави текст едикта на својим територијама и само неколико месеци после Галеријеве смрти започео је прогоне хришћана. Лициније је задржао управу над Илириком, Тракијом и Панонијом и он је са Константином као знатно озбиљнијим супарником намеравао да остане у добрим односима. Дошло је до склапања савеза између Лицинија и Константина 311. године, који је требало да буде утврђен браком са Константиновом полусестром Констанцијом. Ово је био сигуран знак Даји да ће ускоро бити изазван на борбу за опстанак на престолу. Константин је са своје стране пажњу усмерио ка Италији.

Још од уклањања Максимијана дошло је до затезања односа између Константина и Максенција. Константин је као добар тактичар знао да Максенцијева војна сила, иако бројнија од његове, не представља реалну опасност за његове искусне трупе. Затим је, наводно, на позив у помоћ који му је упутило посланство из Рима, пошао да ослободи стару престоницу Царства од тираније Максенција. Када је Максенције чуо да је Константин кренуо на Италију, припремио је Рим за одбрану. Пошто је претходно склопио договор о сарадњи са Лицинијем, Константин је у пролеће 312. године са својом оклопном коњицом прешао Алпе и ушао

↑ Битка код Мулвијског моста

у Италију. Торино је био први на удару и пружио је јак отпор. Ипак, искусне Константинове трупе направиле су покољ у граду. Следећи већи град био је Верона, где је Константин заробио цео гарнизон и њихово оружје преточио у ланце којим их је оковао. У овом граду је командовао веома способан генерал, који је тајно напустио град и отишао за Венецију, где је сакупио двоструко већу војску од Константинове. Дошло је до битке која је трајала од јутра до вечери и у којој је Константин однео победу. Када се рашчуло за Константинове успехе на северу, средња Италија се лако предала и пут за Рим био је отворен.

Максенцијева војска била је распоређена у дугој линији испред реке Тибра, који је штитио прилаз граду. Постојао је само један уски стари мост, по имену Мулвијски (лат. *Pons Milvius* или *Pons Mulvius*), као једини прилаз престоници са севера. Максенције, на вести о неуспеху своје војске на северу, позвао је пророке да му открију какав ће бити исход борбе са Константином. Пророци су пронашли део у Сибилиним књигама који каже: „Тог дана непријатељ римског народа ће пропасти“, што је Максенције схватио као да се односи на Константина.

Визија крста

Када је дошао под бедеме Рима, Константин је заузео градске луке како би онемогућио снабдевање града и улогорио се на пољу испред града, које је било широко и стога повољно за коњицу. Као неискусан војсковођа Максенције је превео војску преко Тибра на отворено поље, само са Мулвијским мостом као излазом у случају повлачења. Према сведочењу свих хришћанских писаца уочи битке догодило се чудо које ће променити ток историје. Најопширније о томе говори Еузебије Цезарејски, који је и најзаслужнији за стварање хришћанског лика Константина. По његовој причи цар и његова војска су дан уочи битке пред Римом на небу, поред сунца, угледали светлосни крст са натписом „Овим побеђуј“ (на грчком *Touto nika*, а на латинском **IN HOC SIGNO VINCES** „У овом знаку ћеш победити“). Затим је те ноћи у сну цара посетио сам Христ и наредио му да направи војни барјак са виђеним знаком и да га пронесе у предстојећој бици. Међутим, црквени писац Лактанције, који је своје дело написао пре Еузебија и био дворски учитељ Константиновог сина Криспа, тврди да је Константину у сну наложено да на штитове својих војника стави **христограм**.*

IN HOC SIGNO VINCES

Христов монограм, или **христограм** састоји се од прва два грчка слова у речи Христ (грч. **Χριστός**), слова Χ (Хи) и Ρ (Ро).

СУНЧЕВ ХАЛО

Модерна астрономија нуди још једно објашњење Константинове визије крста. Један природни феномен познат као соларни хало настаје услед необичног преламања сунчеве светлости.

Новац Констанција II кован у Сирмијуму

Константин је први римски цар који је увео овај симбол на велики војни стег. Такође, на новцу се поред старих римских божанстава уводи христограм, па видимо како богиња Викторија (Победа) крунише цара са христограмом на стегу у руци.

Још више се од Еузебијеве и Лактанцијеve приче удаљавају нехришћански писци, који потпуно изостављају Константиново мистично искуство. Помиње се да се још 310. године пред битку Константину у светилишту у Галији указао Аполон који му је прорекао да ће владати 30 година. Сличан доживљај имао је и цар Аурелијан пред борбу са Готима, када му се указао бог Сунца. Стога се може рећи да је било уобичајено да се после значајних битака расподелају легенде које би увећале њихов значај.

На дан 28. октобра 312. ближио се одсудан час битке. Притиснута снажним ударом Константинове коњице и без стварне надахнутости за бој, Максенцијева војска је натерана у безглаво повлачење и мост је попустио под њеним теретом. Максенције се удавио, а тело му је нађено сутрадан. Константин је са Максенцијевом главом набијеном на копље свечано ушао у Рим.

Према Константиновој жељи у Риму је подигнута његова колосална статуа која у десној руци држи копље у облику крста са следећим натписом: „Снагом овог спасоносног знака, који је прави симбол храбрости, ја сам очувао и ослободио ваш град од јарма тираније, а такође сам ослободио Сенат и римски народ и повратио им њихову стару величину и сјај.” Један од најпознатијих Константинових споменика – Константинов славолук, који и данас краси стари римски трг, подигли су Сенат и римски народ у знак захвалности. Натпис на луку приписује победу коју је извојевао „божанској надахнутости“, која се могла односити како на хришћанског бога, тако и на римске богове.

Константин се пред римским грађанима показао као још гори тиранин од Максенција, јер осим што им је укинуо војну заштиту, преторијанску гарду, увео је и огромне порезе које су морали да плаћају двору. Својој мајци Хелени поклонио је посед у Риму, познат као Латеран, који је данас место папске палате. На том имању подигнута је црква посвећена мученицима Св. Марцелину и Петру страдалим у Диоклецијановим прогонима.

Милански едикт

После Константинове победе код Мулвијског моста у Римском царству остала су тројица царева: Константин, Лициније и Максимин Даја. Константин је послао писмо Даји у коме захтева престанак прогона хришћана у источним областима Царства. Почетком 313. године састали су се Константин и Лициније у Милану, при чему је уз велику свечаност прослављена свадба

Римско царство у доба Константина Великог

Лицинија и Констанције. На том састанку постигнут је договор око верских питања, те је састанак послужио као основа предања о *Миланском едикту*, који под тим именом никада није објављен. Проглашење хришћанства за државну религију није била намера *Миланског едикта*, како се то често погрешно наводи у литератури. *Милански едикт* је нови акт о верској толеранцији, налик оном који је две године раније издао Галерије.

Оригинал овог документа није сачуван. О њему сазнајемо из Лактанцијевог и Еузебијевог дела. Лактанције наводи текст едикта на латинском, а Еузебије каже да га је превео на грчки са документа који је био истакнут у Никомидији. Њихови текстови се незнатно разликују, али се оба јасно позивају на договор постигнут у Милану. По форми едикт подсећа на Галеријев едикт о толеранцији, али га знатно превазилази по мотивима и слободи одлука. Како се јасно види из оба текста, едикт је намењен свим религијским групама и свима гарантује слободу вероисповести.

Шлем из Беркасова са натписом „Лициније увек побеђуј!“

У додатку је ипак уочљиво да је пре свега намењен хришћанима, јер се тражи да им се одмах врати сва имовина.

О разлозима доношења новог едикта о толеранцији истраживачи нису сагласни. Очигледан мотив био је враћање имовине хришћанима што Галеријевим едиктом није било предвиђено. Осим тога, Даја није признао Галеријев едикт и мисли се да је он издао свој едикт о прогону хришћана, те је било неопходно новим едиктом поништити Дајине одлуке. Исте 313. године Даја је упао на Лицинијеве балканске поседе. Лициније га је спремно дочекао и победио код Хадријанопоља (данас Једрене). Док се повлачио кроз Малу Азију и сам је признао едикт о верској толеранцији, али прекасно. Без излаза, у тврђави Тарс у Малој Азији извршио је самоубиство како би избегао Лицинијеву освету. Лициније постаје једини цар на Истоку. Пошто је поразио Дају и ушао у Никомедију, обуставио је прогон хришћана и наложио да се црква и појединци обештете из царске ризнице. По некима тај Лицинијев едикт је у ствари *Милански едикт* који је Еузебије видео и превео.

Донатистички спор

Исте године када је донет *Милански едикт* Константин је први пут био приморан да се умеша у црквене прилике. У питању је био спор око донатиста. То је била црквена расправа која је већ дуже време трајала у северној Африци. Дошло је до сукоба око постављања свештеника Цецилијана на упражњено место картагинског епископа. Избор су спровели народ и свештеници, али је то увредило епископа Нумидије, који је сматрао да он мора бити укључен у тај избор, јер је било уобичајено да се при избору новог епископа стекне сагласност суседних хришћанских општина. Пошто се Цецилијан није обазирао на тај протест, нумидијски епископ на челу десетине северноафричких насеља поставља Мајорина на место картагинског епископа и поништава Цецилијанов избор. То је довело до раскола међу верницима на присталице Цецилијана и присталице Мајорина. Мајорин је сматрао да свештеници који су за време прогона римских власти „пали“ и предавали свете списе властима или проказивали друге хришћане морају бити избачени из цркве, као и да су сва крштења која су они спровели неважећа. Зато су присталице Мајорина оспоравале избор Цецилијана за картагинског епископа, јер га је рукоположио један такав издајник цркве. Проконзул Африке обратио се Константину за помоћ у решавању спора. Цар је сматрао да спор треба да буде препуштен римском епископу и пише му писмо у ком тражи да он пресуди у спору. Странке су се састале у Риму 313. године и одлучено је да се подржи Цецилијан.

Мајорин је у међувремену умро и за његовог наследника је постављен Донат који није хтео да прихвати одлуку римског сабора, те ће следеће године бити сазван нови сабор који ће расправљати о том питању. Константин је овог пута разаслао још више посланица црквеним властима и одобрио да им се сви путни трошкови плате и обезбеде царске кочије. Велики сабор састао се 1. августа 314. у Арелату (данашњем Арлу) и опет је подржан Цецилијан. Сабор је осудио и Мајориновог наследника Доната. Епископат Нумидије сада шаље жалбу цару лично, који је тиме умешан у одлучивање и постављен у улогу врховног судије црквеног спора. Цар је дошао у Милано 316. године да надгледа разрешење спора, очекујући да ће његова воља бити коначна. Међутим, свађа је постала још огорченија и чак су биле упућене неке увреде на рачун цара и његовог мешања. Изнервиран Константин мења лице благог и очинског заштитника цркве и издаје наредбу да се прогнају непослушни епископи. Царева одлука довела је до револта у Африци, где су избиле побуне и крвопролиће, чиме је створен верски покрет познат као донатизам. Сам Донат је био изопштен, а донатисти проглашени јеретцима и њихове цркве затворене. Међутим, они су наставили да постоје, сматрајући себе истинском и неокаљаном црквом.

Донатистички спор захватио је и Египат, где се иста расправа око прихватања поклеклих верника у заједницу распламсала између епископа Петра из Александрије и Мелитија из Ликопоља. Такође је дошло до расцепа, те су се Мелитијеве присталице одвојиле и од тада их називају мелитијанима.

Из сукоба са донатистима почиње да се формира однос римског цара и хришћанске цркве. Константин је схватио овај однос као и са свим ранијим религијским институцијама – свештенство је требало да ритуалима обезбеђује милост богова и негује култ цара, а он би заузврат обнављао и дизао храмове и увећавао црквено богатство.

Константин и Лициније

После Дајине смрти титулу августа носила су само двојица царева: на Западу Константин, а на Истоку Лициније. Међутим, то није била хармонична владарска породица коју је замислио Диоклецијан. Пријатељство између Константина и Лицинија никада није било искрено. Обојица су гајили највише амбиције и сматрали се супарницима. О Лицинијевим верским погледима може се само нагађати. Он је потписао два хришћанска едикта, Галеријев и Милански, међутим, Еузебије тврди да је Лициније своју наклоност ка паганству открио недуго после објаве *Миланског едикта*, када је повукао свој потпис и на својој територији

наставио нетолерантну политику према хришћанима. Тако је за време Лицинијеве владе забележено више мучеништава међу којима и двојице хришћана из Сингидунума – Хермила и Стратоника. Ипак, немамо доказа да је Лициније издао неки указ којим би поништио одредбе *Миланског едикта*. Многи хришћани, попут епископа Еузебија из Никомедије, подржавали су га све до краја.

Први који је нарушио поделу власти, упадом на територију другог августа, био је Константин. О узроцима рата антички извори нису сагласни. Константинов биограф Еузебије Цезарејски сукоб приписује Лицинијевој зависти и да су у Емони (данас Љубљана), граду који је био близу границе Константинових поседа, порушени Константинови кипови. Пагански историчар Аурелије Виктор подвлачи различитост њихових карактера, а Еутропије пише како је управо Константин „намерио да завлада читавим светом“ и напао Лицинија без обзира на рођачке везе. У сваком случају, Константин је предложио Лицинију да од Италије створе тампон-зону под управом новог цезара. Ову улогу Константин је наменио Басијану, мужу своје полусестре Анастасије. Лициније је, међутим, послао Басијановог брата Сенекија да наговори новопостављеног цезара на сарадњу против Константина. Константин је открио преписку коју је Лициније водио са Басијаном, брзо се обрачунао са зетом, али је Сенекије побегао Лицинију, који је одбио да га изручи Константину. Тиме је владар Запада добио изговор за отпочињање рата.

На челу својих галских трупа Константин се упутио ка Панонији, најближем Лицинијевом поседу. Лициније га је чекао код места Цибале (данас Винковци), недалеко од његове престонице Сирмијума, где му се налазила жена и ризница. На том месту је 8. октобра 316. дошло до дуге и тешке битке између два римска цара. Константин је са својом искусном коњицом стекао предност на овим мочварним теренима и успео да потисне Лицинија. Опрезни и такође искусни Лициније одлучио је да је најмудрији потез повлачење, те су његове трупе, како бележи један писац: „...марширале великом брзином са Лицинијем ка Сирмијуму, граду у Панонији, поред кога протиче река која се улива у Истер (=Дунав). У проласку кроз овај град он је срушио мост на овој реци и наставио даље у намери да регрутује трупе у Тракији.” Лициније се склонио у Сердику (данашњу Софију) и намеравајући да брани преосталу Тракију, прогласио је Аурелија Валерија Валенса, локалног војсковођу, за свог цезара – савладара. Константин је у међувремену заузео Филипопољ (данашњи Пловдив) и ту је одбио Лицинијеве мировне предлоге. Константинова и Лицинијева војска суочиле су се код поља *Campus Ardiensis* (вероватно данас Харманли), негде у долини реке Арде у данашњој Бугарској. Битка је била тешка, али није дала победника, па се приступило преговорима. Склопили су уговор о прекиду непријатељстава 1. марта

317. у Сердики, по коме су Константину припали сви Лицинијеви европски поседи осим Тракије, која је прикључена Азији. Један од услова мира била је и ликвидација Валенса. Убрзо потом обојица су прогласили своје синове за цезаре, Константин двојицу Криспа и тек рођеног Константина II, сина Фаусте, а Лициније је сина Лицинијана именовао као Лицинија II који је тада био још у колевци.

Привидна слога између два августа одржала се до 321. године када се цареви нису могли сложити око избора конзула. Обојица су припремали војску за предстојећи рат. Повлачење римске војске са доњег Дунава искористили су Готи и Сармати да упадну у дијацезу Тракију. Искористивши један поход на Сармате, Константин је упао на Лицинијеве територије чиме је прекршен уговор из 317. године. Дошло је до битке код Хадријанопоља (данас Једрене) 3. јула 324, у којој је Лицинијева војска поражена, али је он успео да пребаци преостале трупе у Малу Азију и заузме град Византиј (данас Истанбул) на обали Босфорског мореуза. То је значило да Константин мора да га нападне морским путем. Тако се одлучујућа битка догодила на мору, где је захваљујући снажном ветру пред Константиновим очима Лицинијева флота слупана о обале Мале Азије. Лициније и даље није одустајао, па је дошло до још једне битке код Хрисопоља у Малој Азији 18. септембра 324. али је поражени Лициније побегао у Никомедију. Схвативши да нема избора, понудио је преговоре, рачунајући на подршку своје супруге, Константинове сестре. На молбе Констанције, Константин се заклео да ће поштедети зета. Лициније је дошао у Константинов војни логор и клекнувши пред његове ноге скинуо је пурпур. Заједно са сином стављен је у кућно заробљеништво у Солуну. Ипак, убрзо под оптужбом да је покушао да дигне устанак, Сенат га је осудио на смрт. Ускоро је убијен и његов малолетни син. Пагански писци тог времена нису позитивно оценили овај Константинов чин и сматрали су нечасним то што је прекршио дато обећање, док хришћански писци обично прећуткују негативна дела свог заштитника.

Никејски сабор

Први васељенски сабор и аријанство

Константинова самостална владавина почела је 324. и трајала је до његове смрти. У то време хришћанска црква и сама је запала у кризу. Није постојао јединствен симбол вере, па су се хришћанске заједнице почеле разликовати у тумачењима светих списа. Тако је дошло до жестоких верских расправа и стварања група које подржавају одређена веровања и настоје да их прикажу као једино исправна. Самим тим, група која изгуби бива проглашена за **јеретичку*** и приморана је да напусти заједницу.

Јерес (од грч. *haireomai* = изабрати) у хришћанству означава сва мишљења о црквеним учењима која се разликују од званичног учења цркве.

Термин „католичка црква“ јавља се први пут у 2. веку у значењу „правоверна“ црква наспрам неисправних и непризнатих учења. Још једна новина били су сабори (синоди или концили), којих је у време ране цркве било мало. На њима се расправљало о интересима цркве и доносиле одлуке (*канони*) обавезне за све припаднике хришћанске цркве. Провинцијски сабори почињу редовно да се одржавају, обично у пролеће и јесен. Самим тим и главни градови провинције добијају на значају, јер постају синодски центри, а градски епископ постаје веза међу сеоским епископима.

Још у време спора са донатистима настао је још један црквени спор који је по Арију, свештенику из Александрије, назван аријанство. Арије је био поборник учења да Бог и Исус Христ нису исте суштине, јер је Син касније створен од Оца. Његовом учењу супротставио се александријски епископ Александар, који је тврдио да Аријево учење води многобоштву ако Отац и Син нису потпуно једнаки. Александар је сазвао сабор епископа Египта и Либије 320/321. године у Александрији, на ком је одлучено да се Арију одузме титула свештеника и да се он и његове присталице избаце из цркве. Одлуку сабора Арије је сматрао неправедном, те са присталицама одлази у Палестину, где су му заштиту пружили Еузебије, епископ Цезареје и касније Константинов биограф, и Еузебије, епископ Никомедије. Они су сазвали два аријанска сабора у провинцијама Битинији и Палестини са захтевом за укидање одредби Александријског сабора.

Лициније није учествовао у решавању црквених спорова, али када је Константин постао самосталан владар упутио је писмо и Арију и Александру позивајући их на мирно решење. А када је цар видео да ни питање донатиста ни мелитијана ни аријана није решено на локалним саборима доноси одлуку од историјског значаја за историју хришћанске цркве. Он сазива први свеопшти сабор Цркве познат као Први васељенски сабор.

Сабор је сазван у граду Никеји (данас турски град Изник) близу Константинове резиденције у Никомедији. Разаслати су позиви широм Царства и отварање је заказано за мај 325. године. Трошкове доласка плаћала је држава. Сабору је присуствовало око 300 епископа махом са Истока, пошто су поменути спорови поникли у источним провинцијама. Епископ Рима Силвестер је био веома стар, те је послао двојицу својих легата. Цар је због великог броја учесника сабора уступио своју палату за заседање. Константин је поново наступио као посредник и пре заседања обратио се сабору апелујући на слогу. Међутим, одмах на почетку сабора Константину су почела да пристижу писма оптужбе и са једне и са друге стране, а он је одбио да их чита и представио их као нечастан начин решавања спора. Расправе су трајале месецима. На Аријевој страни била је мања група епископа, од којих су најуглађенији били двојица Еузебија, из Никомедије и Цезареје.

После жучних расправа изгласан је Символ вере познат као *Никејски симбол*, по ком је Син сматран за једнакосушног (= исте суштине) Оцу. Осим Арија, само двојица епископа одбила су да потпишу одлуке сабора, док су Еузебије из Никомедије и Еузебије из Цезареје ипак потписали. Арије је са својим присталицама прогнан у Илирик, а његови списи су спаљени. Сабор је закључен августа 325. и извештај о његовим одлукама послат је свима који нису могли да присуствују.

Иако се Константин надао да ће Никејски сабор донети Цркви мир, само неколико месеци касније Аријева странка је поново оживела. Док је Арије живео у изгнанству, два епископа, Еузебије Никомедијски и Теогнид Никејски, јавили су Константину да повлаче свој потпис са *Никејског симбола*. Непријатно изненађен таквим изразима непоштовања и присећајући се мучног спора са донатистима, Константин их је без оклевања прогнао.

Међутим, недуго после Никејског сабора у лето 326. године по Константиновом наређењу погубљен је у Пули његов прворођени син Крисп, а убрзо потом и његова супруга, Криспова маћеха, Фауста. Узроци нису познати. Пагански извори веома негативно говоре о Константиновој одлуци да убије свог првенца, док хришћански прећуткују тај догађај. Исто тако је нејасно зашто од 328. године Константин мења свој став према аријанцима и опозива прогонства Еузебија и Теогнида, од којих први постаје његов саветник у верским питањима. Мисли се да је на цара утицала његова сестра Констанција, која је била блиска са Еузебијем. Константин је позвао и Арија да се врати из прогонства. Некадашњи главни вођа антиаријанске странке на Никејском сабору и нови епископ Александрије Атанасије отеран је у прогонство. Константин је још два пута сазвао локалне саборе да би се решио аријански спор – 334. године у палестинској Цезареји и 335. у Тиру. Окупљени свештеници су током Тирског сабора посетили Јерусалим, где је посвећена Црква Светог гроба коју је Константин подигао. На сабору је одлучено да се састави комисија која ће испитати оптужбе против Атанасија. Комисија је одлучила у корист аријанаца. Али тада је Атанасије отишао лично цару. После разговора са њим Константин је позвао учеснике сабора да дођу у престоницу и објасне своје понашање према Атанасију. Епископи нису хтели да се одазову, само су шесторица дошла. Цар је Атанасија поново прогнао, али није дозволио да се александријски престо попуни. Цар је позвао и Арија да дође у Константинопољ и овај је после првобитног одбијања напокон пристао. Требало је да изађе пред цара, али му је изненада позлило и умро је у једном јавном тоалету. Аријева смрт није окончала сукоб. Аријанство је наставило да се развија и неколико потоњих римских царева га је подржавало.

Константинопољ

Константин држи Константинопољ

Један од најзначајнијих политичких потеза које је Константин предузео као самостални владар Царства била је изградња нове престонице на Истоку. Разлози премештања тежишта државе на Исток били су како војно-политичке тако и економске природе, а по некима и верске. Највећи римски противник – персијски цар, налазио се на Истоку, а стари Рим је био сувише далеко од главних ратних дешавања. Сама Италија била је запуштена и осиромашена, док је источни део Царства био економски развијенији, гушће насељен и лакше је поднео кризу у 3. веку. Ако су разлози били верске природе, Исток је већ носио назив „хришћански“ због знатно већег броја хришћанских заједница и дуже хришћанске традиције.

Наводно, Константин се при избору нове престонице прво одлучио за Троју, легендарну прапостојбину Римљана, одакле је Енеја кренуо у Италију, и већ је био ударио темеље и подигао капију, када се предомислио. Према хришћанској легенди Бог му се јавио у сну и опоменуо га да премести град. Константин је увидео повољан положај старе грчке колоније Византија на Босфору док се Лициније крио у њему. У старини Византиј је контролисао трговину житом на Црном мору будући смештен на раскрсници путева између Европе и Азије.

Радови на изградњи нове престонице почели су новембра 324, после Константинове коначне победе над Лицинијем. Он је лично са копљем у руци означио линију спољашњег бедема града и тај зид се назива Константинов бедем. Многи стари градови били су опљачкани како би Константин украсио свој град. Званично Константин је град назвао Други Рим (лат. *Secunda Roma*), али се ускоро јављају и називи Нови Рим (лат. *Nova Roma*) и Константинопољ (лат. *Constantinopolis* = Константинов град). У словенским језицима, па тако и у српском, пре се користио назив Цариград. Нова престоница је била копија старе са сјајним термама, великим хиподромом, јавним зградама, међу којима је био и нови Сенат. Значајна разлика у односу на Рим биле су хришћанске цркве, које су напореда стајале поред паганских храмова. Предност Цариграда над Римом види се на Константиновом новцу из 330. године, где су два града приказана као две царске бисте, од којих обе носе шлем, лаворов венац и царски плашт, а само Константинопољ има и жезло. По узору на Рим Константин је организовао бесплатно дељење жита, вина и уља становницима града. Иако Рим није изгубио своје повластице које су га издвајале од осталих градова Царства, Константинов град је добио двоструко више привилегија. Тако је почео живот најважнијег средњовековног града који ће опстати наредних 12 векова, док његове високе зидине коначно не падну под ударцима Турака.

Константинове реформе

Константин је наставио и довршио војне, административне и новчане реформе које је започео Диоклецијан. Војна и цивилна власт су у потпуности одвојене. Завршено је и формирање стајаћих пограничних трупа граничара и мобилних јединица. Константин је укинуо преторијанску гарду и увео дворске јединице (*domestici, protectores*). Диоклецијанову поделу царства на нове провинције груписане у дијацезе, Константин је проширио увођењем још већих административних јединица **ПРЕФЕКТУРА**, којих је првобитно било пет, али су се каснијим спајањем формирале следеће четири: Исток, Италија, Галија и Африка. Значајна је и Константинова новчана реформа јер је после дуго времена почео поново да кује римски златник, који је због свог квалитета добио назив **СОЛИД** (лат. *solidus* „чврст“).

Далекосежне последице имаће Константинови закони о везивању пореских обвезника за пореске јединице којима су припадали како би се обезбедило редовно плаћање пореза. Тако је највишем градском staleжу (**КУРИЈАЛИ**) забрањено исељење из родног града, а њихове обавезе према држави су постале наследне. Исто тако Константин је **КОЛОНЕ** везао за земљу што је значило да колон не сме да пређе на имање другог господара под претњом губитка слободе. То је постало основа будућих феудалних односа у средњем веку.

Ипак, најдалекосежнија промена у време Константинове владавине била је његова верска политика, која је отворила пут јачању хришћанства у односу на старе паганске култове. Свештеници су законом из 319. године били ослобођени јавних обавеза, што је значило да не морају да врше тешке службе, нити да плаћају дажбине. Од 321. Црква добија право на донације и наслеђивање имовине, што постаје основ њеног богаћења. Мере предузимане против неких паганских обичаја често се пренаглашавају и погрешно тумаче. Забрањивано је само оно што се сматрало штетним за цара и владарски поредак, попут враџбина и празноверица. Око 321. године Константин је издао едикт којим се проглашава слављење недеље. У том декрету се налаже римским поданицима да се на тај дан, који се на латинском називао Дан Сунца (*dies Solis*), посвете верским радњама. Према библијском учењу недеља је била дан када се није радило, већ се посвећивало Богу. За пагане то је значило поштовање Сола, а за хришћане Бога Оца.

Колони (лат. *coloni*) слободни људи који немају своју земљу, те живе од обрађивања туђе земље за шта дају део приноса власнику.

Константинове последње године

У погледу традиционалне римске религије Константин је био резервисан и неодређен. Приликом сваког јубилеја своје десетогодишње владавине одбијао је да се попне на Капитол, место највеће светости за римски народ, где се налазио храм врховног бога Римљана – Јупитера. Ипак, до краја живота задржао је титулу врховног римског свештеника, великог понтифика. Константин није имао јасна верска убеђења, али је сарадњу са хришћанском црквом сматрао корисном за своју државну политику.

Пред крај живота Константин је поделио територије између својих синова, али је задржао врховни ауторитет. Константин II добио је на управу Галију, Британију и Шпанију, Констанције II управљао је Азијом и Египтом, а најмлађи Констанс I – Африком, Италијом и Панонијом. Константин је сина свог полубрата Далмација, који се исто звао Далмације, такође прогласио за цезара, а свом полубрату Ханибалијану дао је управу над понтским областима.

Константин се изненада разболео у јеку припрема за велики поход против Персијанаца. Поход је отказан, а цар се вратио у Константинопољ како би довршио радове на великом Храму Светих апостола. После тога стање му се погоршало, па је по савету лекара отишао у топле бање близу Никомедије, где је цар свестан да умире позвао свештенике да прими крштење. Није било неуобичајено да се крштење прима на самрти, јер је постојало веровање да се рачунају само греси после крштења. Крштење је примио од Еузебија Никомедијског, једног од аријанских првака. Да ли је Константин заиста завршио свој живот као хришћански испушеник, остаје нам да верујемо или сумњамо у речи његовог биографа Еузебија Цезарејског. Константин Велики је издахнуо у време хришћанског празника Духова 22. маја 337. године. Царево тело је положено у златан ковчег и пренето у палату у Константинопољу. Од синова је на погреб приспео само средњи Констанције, који је пренео очево тело у гробницу коју је за себе Константин припремио у Цркви Светих апостола, где је свечано сахрањено. Константинов саркофаг похрањен је између дванаест празних чиме је истакнута царева улога тринаестог апостола. Српска православна црква слави Константина Великог као свеца 21. маја по старом, а 3. јуна по новом календару.

Део II

ТЕРИТОРИЈА ДАНАШЊЕ СРБИЈЕ У ВРЕМЕ КОНСТАНТИНА ВЕЛИКОГ

Реформе римске провинцијске управе у доба тетрархије

Криза која је захватила Римско царство од пада династије Севера до доласка на власт Диоклецијана јасно се одразила на територији северног Балкана. Главни разлог томе је што је граница на средњем и доњем Дунаву била ослабљена и тиме изложена учесталим нападима варвара. Та слабост дунавског лимеса померила је тежиште власти у Илирик. Како је у то време постало уобичајено да цареве бира војска из редова истакнутих војсковођа, војсковође илирских легија постали су значајне личност у Царству, јер је иза њих стајала огромна војна сила. Тако се заповедницима илирских легија, који су најчешће били родом из Илирика, отворио пут ка царском трону. Стога је највећи број царева од времена кризе 3. века потекао из Илирика и из војничких редова: Максимин Трачанин (235–238), Деције Трајан (249–251), Клаудије Готски (268–270), Аурелијан (270–275), Проб (276–282), Диоклецијан (284–305), Максимијан (285–305), Галерије (293–311), Констанције Хлор (293–306), Константин Велики (306–337), Север (305–307), Максимин Даја (305–313), Лициније (307–324) и други. Зато се за те цареве у историографији усталио назив „војнички” или „илирски” цареви. Њихова владавина се готово увек завршавала насилном смрћу.

У време стабилизације прилика у Царству под царем Диоклецијаном дошло је до нове административне поделе илирских провинција и њиховог уситњавања. После поделе римске провинције Доње Паноније, Срем је постао део Паноније Друге (*Pannonia Secunda*), која је била део Панонске дијецезе којом се управљало из Сирмијума. После реорганизације Горње Мезије већи део данашње Србије припао је Мезији Првој (*Moesia Prima*), док је југоисточни део Србије подељен између Дарданије (*Dardania*) и Средоземне Дакије (*Dacia Mediterranea*), које су све три ушле у састав дијецезе Мезије. Неко време је постојала и префектура Илирик.

Најважнији римски градови позне антике на територији Србије били су осим Сирмијума, Таурунум (Земун), Сингидунум (Београд), Виминацијум (недалеко од Пожаревца), Маргум (Дубравица), Ремесијана (Бела Паланка), Улпијана (Липљан) и Наисус (Ниш). Сирмијум у коме су цареви боравили због повољног

Римске провинције
на територији Србије
у доба Константина Великог

стратешког положаја у близини лимеса постао је једна од престоница Царства у доба тетрархије у којој су столовали Галерије и касније Лициније. То је довело до наглог процвата града, изградње царске палате, луксузних вила, храмова, терми и чак хиподрома. У граду је радила и царска ковница новца.

▲ Римски лимес на доњем Дунаву

▼ Римски шлем пронађен у Беркасову, Музеј Војводине

У околини данашњег Гамзиграда цар Галерије је изградио велики резиденцијални комплекс са палатом, храмовима и маузолејем где је касније сахрањен са својом мајком Ромулом, по којој је комплекс добио име Ромулијана. Константин Велики је одао почаст свом родном граду Наису тако што га је украсио бројним грађевинама.

Кроз територију Србије пролазио је римски Војни пут (*Via militaris*) од Сингидунума преко Виминацијума, Наиса, Сердике, Хадријанопоља, све до Константинопоља. Пут је био широк око 6 метара, поплочан камењем или присут песком. За прелазе преко река били су изграђени камени мостови, док су за обезбеђење и удобност путника подизана преноћишта (*mansio*), станице (*mutatio*) за промену коња и кола, а за надгледање пута многобројна утврђења.

Једини део територије данашње Србије који се никада није налазио у саставу Римског царства била је Бачка, у којој је у Константиново време становао номадски народ иранског порекла Сармати, односно њихово племе Јазиги. Данашњи Банат био је у склопу провинције Дакије све док Аурелијан није одлучио да је евакуише. Под крај владавине Константин је поново освојио део Дакије и узео титулу *Dacicus Maximus* 336. године. Од времена напуштања Дакије у данашњем Банату живели су германски Готи, који су отпочели инвазију на Балкан с једне и на Италију и Панонију с друге стране. Константин је у три наизменичне битке победио готска племена и 322. године остварио војну сарадњу са њима, тако да је у предстојећем рату са Лицинијем учествовала војска Гота. Касније су склопили савез са Константином и насељени су на територији Царства.

Верски прогони хришћана

Према црквеном предању хришћанство се појавило на територији данашње Србије још у време првих апостола. Међутим, писаних и материјалних доказа о постојању хришћанских заједница на територији данашње Србије имамо тек у време Диоклецијановог прогона. Процеси који су вођени против хришћана били су правног карактера и марљиво су бележени, чиме је створена основа за њихову предају. Из књижевних извора сазнајемо за бројна имена страдалих хришћана из Сирмијума и Сингидунума. Помињу се градски епископи, свештеници, ђакони и један чтец, што сведочи о сложеној црквеној организацији ове територије.

Највећег одјека у хришћанском свету имала су страдања хришћана везаних за Сирмијум, што је разумљиво будући да је то био административни центар и царска престоница. Тако је

забележено страдање *Четворице овенчаних* (лат. *Quattuor coronati*), који су у нашој литератури познати и као *Фрушкогорски мученици*. То су били каменоресци који су радили у каменоломима за које неки научници сматрају да су били на Фрушкој гори. Када им је Диоклецијан наредио да начине кип бога лечења Ескулапа, каменоресци су то одбили. После дугог суђења, Диоклецијан је наредио да се начине оловни ковчези, живе их у њих затворио и наредио да се баце у реку. Њихов култ убрзо је пренет у Рим, где им је подигнута црква.

Најпознатије жртве Диоклецијановог прогона свакако су сирмијски епископ Иринеј и један од његових ђакон Димитрије. Иринејево страдање је записано у виду дијалога који се одиграо између њега и провинцијског управника Проба на његовом суђењу. Иринеј је приказан као млад човек који, пред очима своје породице и пастве, одбија да се покори захтевима римског намесника и одрекне Христа. Зато је осуђен на смрт одсецањем главе, што је извршено 6. априла 304. на једном од градских мостова. Од изузетне важности је латински натпис пронађен 1976. унутар рушевина црквице на једном од гробаља античког Сирмијума, који сведочи да је ово култно место било посвећено Св. Иринеју.

Три дана после Иринејеве смрти, заједно са већом групом хришћана страдао је и његов ђакон Димитрије. По некима његов култ везан је за култ Св. Димитрија Солунског о чијем животу и страдању постоји обимна хагиографска литература. Веза се заснива на податку да је 426. године префект Илирика Леонтије из Солуна подигао у Сирмијуму цркву посвећену Св. Димитрију. Поменимо и да савремено име Сремске Митровице потиче од имена овог свеца.

Проблем аријанства

Међу потписницима Никејског сабора (325) наведено је и име епископа Сирмијума, Домнуса. Према одлукама сабора Арије је прогнан у Илирик, али се не наводи тачно место његовог прогонства. Међутим, на сабору који је Константин сазвао у Тиру 335. године помињу се епископ Мурсе Валенс и епископ Сингидунума Урсације као присталице аријанства. То указује да је Арије можда био изгнан негде на територији Паноније Друге, где је створио своје ученике. Под Константиновим сином Констанцијем II (337–361) ова провинција ће постати чувар аријанства и на једном сабору у Сирмијуму чак ће бити донет аријански симбол вере.

Део III

ИЗВОДИ ИЗ ИЗВОРА

Страдање Иринеја Сирмијског

(одломци)

„Када су настали прогони под царевима Диоклецијаном и Максимијаном... био је у граду Сирмијуму епископ по имену Иринеј... Када су га војници ухватили, доведен је пред Проба, намесника Паноније, који му рече: „Покори се царским наредбама и жртвуј боговима!“... Иринеј одговори: „Мени је наређено да радије прихватим муке, него да одричући се Бога принесем жртву демонима.“... Потом намесник нареди да га војници муче... Тамо је дуго времена био затворен и подвргнут разним мучењима... Проб рече: „Сад ћу ти изрећи смртну казну ако не будеш жртвовао“. Свети Иринеј одговори: „Хвала ти ако то учиниш, јер ћеш ме смртном казном пренети у вечну радост“. Намесник заповеди да га посеку мачем и баце његово тело у реку... доведен је на мост који се звао Басентски и ту скинувши одело и пружајући руке ка небу молио се говорећи: *Госпode Исусе Христe, који си се удостојио да страдаш за спас света, нека се отворе небеса твоја да приме душу слуге твога Иринеја изведеног из Саборне сирмијске цркве... Још молим да чуваш сирмијски народ од сваке невоље...* Пошто је завршио тај говор службеници су га посекали мачем и бацили у реку која се зове Сава”.

Опис битке код Мулвијског моста

„Када је Максенције извео своју војску испред града и кренуо да маршира преко моста који је сам изградио, огроман број сова је слетео и прекрио зид. Када је то Константин видео, наредио је својим људима да стану. Силна битка је почела, сами Римљани, и њихови страни савезници, нису били вољни да ризикују своје животе, јер су хтели да се ослободе горке тираније којом су били оптерећени... Докле год се коњица држала, Максенције је имао неке шансе, али када је и она попустила, он је побегао са осталима преко моста ка граду. Греде нису биле довољно снажне да поднесу толики терет, те су се срушиле, и Максенције, са другима, био је однет у бујици низ реку“.

Текст Галеријевог едикта (одломци)

„Међу осталим наредбама које смо увек давали за добробит и у корист државе... те да се постарамо да се и хришћани, који су напустили веру својих предака, призову разуму. Јер, заиста, ти људи су се из неког разлога изметнули својим понашањем и повели за безумљем, па не само што су одступили од древних обичаја, које су можда баш њихови преци установили, већ су и увели законе који су њима по вољи, да их поштују и преносе на разне народе из разних крајева. Најзад, када смо издали указ којим смо наредили да се врате на древни закон, многи од њих су изложени мучењима, или су у заблуди погинули на разне начине. И будући да смо видели да већина њих остаје у својим заблудама и одбија да се поклони небеским боговима како то доликује, а такође смо видели да не желе да се одрекну свог, хришћанског, Бога. Зато смо нашли за корисно, због нашег човекољубља и обичаја, као што то свагда и чинимо, да будемо благонаклони према хришћанима. И због тога им допуштамо да остану у својој вери и нека подижу зграде у којима ће се окупљати према свом молитвеном обичају. Једино неће смети да чине било шта што је противно земаљском поретку... А за ову нашу наклоност, хришћани ће бити обавезни да се своме Богу моле за здравље и благостање целе државе”.

Остаци Галеријеве палате у Гамзиграду

Текст Миланског едикта (одломци)

„Када смо се ја, Константин Август, и ја, Лициније Август, срећно састали у Милану, и када смо размотрили све што се тиче јавног интереса и безбедности, мислили смо да... на прво место треба да ставимо оно што се тицало поштовања богова и да дамо право и хришћанима и свима другима да слободно следе религију коју желе, како би свако божанство на небеском своду могло да буде благонаклоно и милостиво према нама и свима онима који су стављени под нашу власт... све оно што се налази у нашим претходним одлукама које се тичу хришћана... треба да буде укинута... Штавише, нарочито у случају хришћана ми смо проценили да је најбоље да наредимо да, ако је неко купио било из наше ризнице било од кога другог она места где су се они раније обично састајали... поменути имовина треба да се врати хришћанима без икакве потражње за накнаду и без икаквог негодовања... Сва ова имовина треба сместа да буде враћена хришћанима Вашим посредовањем и без одлагања. И будући да се зна да су ови хришћани поседовали не само места у којима су имали обичај да се састају, већ и друга која су им припадала по праву заједнице, то јест црква, а не као појединцима, све ове ствари које смо законом горе обухватили, одмах ћете наредити да се врате... овим хришћанима, то јест њиховим удружењима и групама...”

„CUM FELICITER, TAM EGO [QUAM] CONSTANTINUS AUGUSTUS, QUAM ETIAM EGO LICINIUS AUGUSTUS APUD MEDIOLANUM CONVENISSEMUS ATQUE UNIVERSA, QUAE AD COMMODA ET SECURITATEM PUBLICAM PERTINERENT, IN TRACTATU HABEREMUS, HAEC INTER CETERA QUAE VIDEBAMUS PLURIBUS HOMINIBUS PROFUTURA, VEL IN PRIMIS ORDINANDA ESSE CREDIDIMUS, QUIBUS DIVINITATIS REVERENTIA CONTINEBATUR, UT DAREMUS ET CHRISTIANIS, ET OMNIBUS LIBERAM POTESTATEM SEQUENDI RELIGIONEM, QUAM QUIQUE VOLUISSET, QUOD QUICQUID EST DIVINITATIS IN SEDE CAELESTI, NOBIS ATQUE OMNIBUS QUI SUB POTESTATE NOSTRA SUNT CONSTITUTI, PLACATUM AC PROPITIUM POSSIT EXISTERE. ITAQUE HOC CONSILIUM SALUBRI AC RETICISSIMA RATIONE INEUNDUM ESSE CREDIDIMUS, UT NULLI OMNINO FACULTATEM ABNEGANDAM PUTAREMUS, QUI VEL OBSERVATIONI CHRISTIANORUM, VEL EI RELIGIONI MENTEM SUAM DEDERAT QUAM IPSE SIBI APTISSIMAM ESSE SENTIRET, UT POSSIT NOBIS SUMMA DIVINITAS, CUIUS RELIGIONI LIBERIS MENTIBUS OBSEQUIMUR, IN OMNIBUS SOLITUM FAVOREM SUUM BENIVOLENTIAMQUE PRAESTARE. QUARE SCIRE DICATIONEM TUAM CONVENIT, PLACUISSE NOBIS, UT, AMOTIS OMNIBUS OMNINO CONDITIONIBUS QUAE PRIUS SCRIPTIS AD OFFICIUM TUUM DATIS SUPER CHRISTIANORUM NOMINE CONTINEBANTUR, ET QUAE PRORSUS SINISTRA ET A NOSTRA CLEMENTIA ALIENA ESSE VIDEBANTUR, EA REMOVEANTUR. ET NUNC LIBERE AC SIMPLICITER UNUSQUISQUE EORUM, QUI EANDEM OBSERVANDAE RELIGIONIS CHRISTIANORUM GERUNT VOLUNTATEM. CITRA ULLAM INQUIETUDINEM AC MOLESTIAM SUI ID IPSUM OBSERVARE CONTENDANT. QUAE SOLLICITUDINI TUAЕ PLENISSIME SIGNIFICANDA ESSE CREDIDIMUS....